

STM 1922

Recensioner

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

VIOL- OCH LUTMAKARE FRÅN MEDELtiden TILL NUTIDEN.

VON LÜTGENDORFF, WILLIBALD LEO: Die Geigen- und Lautenmacher vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Frankfurt am Main 1922. I. 422 s. + Tafel-
anhang 100 s. II. 670 s. 4:o.

Då Lütgendorffs ståtliga och epokgörande arbete, som länge varit utgånet i bokhandeln, nu framträder i en tredje utvidgad upplaga, är detta ägnat att glädja var och en, som är intresserad av instrumentkännedom. Och detta icke blott teoretikern utan även praktikern—instrumentmakaren, ty Lütgendorffs verk är ett arbete, som man också finner hos de flesta viol- och lutbyggare av betydelse.

Det föreligger i likhet med andra upplagan i 2 band, varav det första innehåller en historik över viol- och lutbyggeriet och det andra alfabetiska biografier över mer än 6,000 förfärdigare av instrument med data och uppgifter, i den mån

sådana kunnat anskaffas. I arbetet finnas 290 avbildningar av instrument och instrumentbyggare, över 900 faksimile av instrumentsedlar och brännmärken, en särskild förteckning över instrumentmakarna efter deras hemvist, listor över stråkmakare, verkstadsnamn och skyltar samt en vidlyftig litteraturförteckning.

Ordet *Geige* tager författaren i dess vidsträckta betydelse av stråkinstrument över huvud, och sålunda omfattar arbetet ej blott violinen utan även violan, violoncellen och kontrabasen samt därjämte svunna tiders stråkinstrument, såsom viola d'amore, gamba o. s. v. och deras tillverkare. Även *Laute* har i arbetet en särskild betydelse, i det att författaren icke inskränker sig till den egentliga lutan utan även behandlar andra "Zupfinstrumente": cistern, cittran, gitarren, mandolinen etc. och de med dessa instrument förbundna instrumentmakarna.

Vi få således i författarens framställning följa de europeiska stränginstrumentens och särskilt stråkinstrumentens historia genom tidernas lopp, och huvudparten av arbetet handlar naturligen om de italienska, franska, österrikiska och tyska instrumentmakarna och deras verk. Men också andra länder i Europa ha lämnat material: England, Holland, Spanien, Portugal, Polen, Ryssland och Schweiz, varjämte tagits hänsyn till instrumentbyggeriet i Amerika och Australien.

Även Sverige, Norge och Danmark ha varit föremål för författarens intresse, och i den historiska avdelningen ägnas 8 sidor åt dessa länder, därav åt Sverige speciellt 4. Största delen omfattar instrumentmakarna i Stockholm, men även det övriga svenska instrumentbyggeriet behandlas i detalj. T. o. m. den skånska träskotillverkningen omtalas, vilken ju fortsattes in i våra dagar såväl hos bönder som hos instrumentmakare. Man saknar emellertid här ett omnämnande av den bland allmogen, i synnerhet i Uppland, bedrivna tillverkningen av nyckelharpor, vilken också varit föremål för stort intresse utom Sveriges gränser, liksom det märkliga faktum även kunnat framhållas, att förr i tiden hos bönderna i vårt land förfärdigats marintrumpeter och violer (i synnerhet violiner) med understrängar av olika typer (se recensentens uppsatser i Sv. Tidskr. f. Musikf.).

I den andra delens alfabetiska framställning finnas en mängd

svenska instrumentmakare uppförda och i svenska samlingar befintliga instrument nämnda. Beträffande de nutida violinmakarna i Sverige får man naturligen icke alltid den rätta måttstocken. Så är från en norrlandsstad en som instrumentbyggare ganska obetydlig skomakare anford, under det att en därstädes verksam synnerligen skicklig violinmakare ej finnes nämnd.

För den äldre svenska instrumenttillverkningen har författaren flitigt begagnat sig av fröken Hedvig Boivies uppsats, Några svenska lut- och fiolmakare under 1700-talet, vars betydelse recensenten haft tillfälle att framhålla i annat sammanhang,¹ och Lütgendorffs framställning om flera av dessa (se t. ex. artiklarna om fiolmakarfamiljen Mohte i Ängelholm och Mathias Petter Kraft) har svällt ut, så att det måste glädja en svensk.

Om Lorents Mollenberg, vilken icke behandlats i fröken Boivies uppsats, säges, att han "wahrscheinlich Schüler oder Geselle von Peter Kraft war". Av doktor Brandels bok om Kraftska skolan framgår emellertid bestämt, att Mollenberg var en av Krafts skickligare gesäller, och där finna vi också några data: att han dog år 1824 och att han år 1800 var 32 år. Utom de av Lütgendorff nämnda instrumenten av Mollenberg förtjänar även en harpa i Lunda-museet nämnas.

Andra svenska arbeten, som av författaren citerats, äro katalogerna över instrumentsamlingarna i Musikhistoriska Museet, Nordiska Museet och Göteborgs Museum, Hülphers' avhandling av år 1773, Claudius' Malmö-katalog och recensentens skrifter rörande instrument.

Klenoderna i *Musikhistoriska Museet* i Stockholm äro anförda efter Svanbergs katalog, varemot författaren i allmänhet icke kunnat taga hänsyn till de ståtliga förvärv, som under de senaste åren inkommit i rask följd, då någon tryckt katalog över dessa icke finnes. Ur recensentens uppsats om viola d'amore har författaren citerat den i en av museets viole d'amore befintliga mystiska sedeln med namnet Antonious

¹ Ur Nutidens Musikliv, häft. 4, 1921. Tyvärr ha en del tryckfel här in-
smugit sig, av vilka de mest i ögonen fallande äro följande:

sid. 63, spalt 1: år 1880 > 1800,

L. 53 > S. 53,

trenne instrument > tvenne instrument.

Romarius, varemot han icke omnämnt en i samma uppsats avbildad och beskriven Englisches Violet av Jacob Rauch, vilken är en av museets dyrbaraste pjäser.

En pochette i *Nordiska Museet* har föranlett en ny utförlig artikel, om holländaren Thomas Huyghen, och har författaren därvid följt recensentens framställning i Studien über die Pochette men dessutom sökt skaffa närmare upplysningar om tillverkaren från Utrecht. Även har en liten artikel om en violino d'amore i samma museum av Hans Severin Nyberg, Örkeljunga 1760, tillkommit.

Från *Göteborgs Museum* nämnes bl. a. dess vackra viola d'amore av Meinradus Frank och från *Linköpings stiftsbibliotek* en luta av Raphael Mest i Füssen.

Av svenska enskilda samlingar har den *Hammerska*, som tyvärr skingrades genom auktionen i Köln den 3 juni 1893, lämnat flera bidrag, såsom en teorb av Lorents Mollenberg, Stockholm 1814, vilken är avbildad del I, s. 328. Denna teorb kom från auktionen till Paul de Wits samling i Leipzig och därefter till Heyers museum i Köln. Den har särskilt intresse för oss svenskar, därför att den är försedd med en lapp, vars skrift enligt Kinskys katalog lyder: "Tillhört Sauphia Albertina". I Paul de Wits katalog uppgives instrumentet efter Hammers katalog ha varit drottning Sophia Albertinas egendom, och i den Heyerska katalogen finner man detta närmare preciserat: "Königin Sauphia Albertina von Schweden, die Gemahlin König Oskar II". Då det, som bekant, icke funnits någon svensk *drottning* Sofia Albertina, är det antagligen prinsessan Sofia Albertina, konung Adolf Fredriks och drottning Lovisa Ulrikas dotter, som åsyftas med ovan anförda inskription. Även av den inuti denna teorb befintliga Mollenbergs-etiketten finnes faksimile hos Lütgendorff liksom av Jonas Elgs och Mathias Petter Krafts sedlar.

För övrigt nämnas ur andra svenska samlingar exempelvis en pochette av Jacques Regnault, Paris 1684, i generalkonsul *Jean Jahnssons* samling i Stockholm och en recensentens pochette d'amour av Thomas Edlinger d. ä. Däremot äger recensenten ingen luta av Johan Jerner, såsom uppgives i andra delen s. 242. Här har författaren tydligen missförstått ett meddelande i fröken Boivies uppsats s. 73. Detta är emellertid ett enstaka misstag, och man måste i övrigt komplimen-

tera författaren för hans förmåga att draga den riktiga kon-
tentan ur de på svenska skrivna arbetena.

I Lütgendorffs översikt av instrumentsamlare del I, s. 9, 10, nämnes ett för recensenten obekant namn: Gustav Sjöberg, Stockholm, varemot flera andra, numera avlidna, svenska samlare där ej anförts, såsom artisten R. Callmander, Göteborg, tullkontrollören Hj. Kjellberg, Stockholm, som ägde en litenganska god kollektion, och advokatfiskalen E. A. Mobeck, som hopbragt en kuriös samling av instrument — till största delen moderna — bland vilka det dock fanns en och annan vacker gammal pjäs.

Då det är tal om svenska samlare av musikinstrument, kunna vi icke underlåta att nämna, att Lütgendorffs arbete ägnar mycket vackra ord åt generalkonsul Carl Claudius, som visserligen numera är bosatt i Köpenhamn men som gjort så mycket för vårt Musikhistoriska Museum. Från hans ståtliga kollektion, som är utan motstycke bland privatsamlingarna i Norden, har författaren fått mångt värdefullt bidrag.

Även ett sådant jättearbete som Lütgendorffs kan ju aldrig göra anspråk på fullständighet: tillägg kunna ständigt göras. Så t. ex. har den i Buhles Eisenach-katalog nämnde förfärdigaren av en "Gewellte Viole" Johann Paptist Buchstetter, Regensburg 1721, icke anförts, ehuru denne torde vara av stort intresse för uttrönande av släktskapen inom violbyggarfamiljen Buchstetter. Ej heller finner man hos Lütgendorff den i Brüsselkatalogen, III, s. 35, omtalade förfärdigaren av en marintrumpet: L. Tobi, 1740.

Ur svenska samlingar kunna även åtskilliga tillägg göras. Så äger recensenten ett par instrument med inskriptioner, angivande namn, vilka icke återfinnas i Lütgendorff: en liten violin med följande sedel: Repareert af Instrumentmager Adolph Petersen i Kiøbenhavn 1818, en gitarr av G. Becker, Stralsund 1814, och en gitarr av Georg Daniel Schöne i Kristiania. Då författaren icke i litteraturförteckningen omnämner Norsk Folke-museums katalog över musikinstrument, har han tydligen icke använt denna, varigenom en hel del norskt undgått honom. Den norska katalogen angiver för övrigt en "hakeharpe" och ett klavikord av Schöne men ingen gitarr.

Även kan recensenten ur sin samling nämna flera instrument, vilka kunna lämna bidrag till kännedomen om av Lütgendorff

redan nämnda instrumentmakare: viole d'amore av Franciscus Celionatus och Carl Bächmann, pochetter av Morglato Morella och Sanctus Seraphin, cister av Remerus Liessem, London 1759, prakt-cister från 1700-talet med inskription Thompsons, London (Lütgendorff känner inga cisters av Thompsons), cister av Amund Hansen, Friederichshald 1801, gitarr av I. N. Gade med annan tryckt sedel än de hos Lütgendorff anförda:

I. N. GADE SEN:R
PIANOFORTE HARPE OG GUITAR FABRIKANT
KJØBENHAVN
BORGERGADE NO. 197.

Därtill finnes i denna gitarr en annan tryckt sedel (reparatursedel) av en för författaren okänd instrumentmakare:

INSTRUMENTMAGER
C. W. SKÅNSTRØM
23, NØRREBROGADE 23,
HJØRNET AF BLAAGAARDSGADE.
KJØBENHAVN. N.

Dessutom äger recensenten en mycket sällsynt "Theorbenharfe" av samma typ som det i Ruth-Sommer, Alte Musikinstrumente, s. 44, avbildade instrumentet av Harley och med samma inskription (endast litet avfilad) som en i Berlin nu befintlig "englische Gitarre" ur samling Snøck: "Light Invent. Barry maker", vilket synes bekräfta Lütgendorffs förmodan, att Edward Light icke själv förfärdigat de av honom uppfunna instrumenten utan en instrumentmakare Barry.¹

Härtill kunna läggas några moderna för övrigt av Lütgendorff omnämnda kopister av rang: parisaren Charles Moinel, som för recensentens räkning förfärdigat en efterbildning av Paris-museets Stradivarius-pochette, och berlinaren Max Möckel, vilken vid Malmöutställningen 1914 exponerade några vackra kopior, av vilka den förnämsta, en baryton med originella stränganordningar, hamnat hos recensenten.

Även av svenska instrumentmakare, som icke omnämnts hos Lütgendorff, torde några böra framdragas. I Lunda-museet företrädas sålunda Arvit Rønnegren, Kattarp, av en fiol (år 1737)

¹ Den av författaren nämnde A. Lambert-Feuillée finnes representerad av »épinettes des Vosges» såväl i Musikhistoriska Museet som i recensentens samling.

och A. Lindberg, Åraslöf, av en luta (år 1831), och Skara-museet har en harpa av Malmström, Skara (år 1847). De av undertecknad i recensionen över fröken Boivies uppsats nämnda nya namnen äro naturligen ej heller representerade hos Lütgendorff: Nils Lindström, Strengnäs 1774, Bengt Nilsson, Ny Ed 1787, och E. Wennström, Gefle 1821. Även kan nämnas, att den av författaren anförde N. Nilsson i Malmö förfärdigat kopior av philomele och träskofiol, vilka befinna sig hos recensenten.

För övrigt har Lütgendorff icke kunnat omnämna de dyrbara antika signerade violiner, violor och violonceller, som befinna sig i enskild svensk ägo. Mazérska kvarterettsällskapet förfogar sålunda över en hel del instrument av högt värde, och mången av våra framstående musici innehar instrument av rang (se härom bl. a. en uppsats av Anton Lindsström, Bonniers Månadshäften, 1915, s. 732, 733). Även lär kapten Erik Bernström äga utom flera andra goda märken en äkta Antonio Stradivari, garanterad av ingen mindre än Hill's i London. Det finnes väl för resten knappast någon småstad i Sverige, där det icke är personer, som inbilla sig vara ägare av en äkta Guarnerius eller Stradivarius eller delar av dylika instrument. För en kommande upplaga av Lütgendorff skulle det vara av synnerligen stort intresse, om en fullt sakkunnig undersökning skulle kunna utröna, i vilken utsträckning vi äga *verkliga* antika violiner, violor och violonceller av kända mästare i Sverige.

Mot arbeten som Lütgendorffs kunna alltid framställas detalj-anmärkningar,¹ och luckor komma ständigt att finnas. Den oerhörda trafiken med förfalskade sedlar och t. o. m. framstående mästars äkta sedlar i falska instrument (se härom t. ex. Fuchs, Taxe der Streich-Instrumente, och Niederheilmann, Cremona)² har gjort det oundvikligt, att falska sedlar

¹ En del tryckfel förekomma t. ex., ej minst i fråga om svenska personnamn, och det har naturligen varit författaren omöjligt att observera dödsfallen bland de svenska fiolmakarna. För den även såsom fiolbyggare kände folkskoleinspektören J. Kjellin i Östersund bör sålunda hans dödsår 1917 tilläggas.

² I Sverige torde förfalskningar av instrumentsedlar tämligen sällan äga rum. De enda fall, recensenten kan erinra sig, äro, då en äldre gitarr försetts med en mystisk Kraft-etikett och då ett för övrigt vackert stråkinstrument, som recensenten mycket väl kände från en affär, efter någon tid återfanns hos en musikalskare med en tillagd etikett med ett berömt namn utom den ursprungliga.

insmugit sig i Lütgendorffs material, såsom recensenten haft tillfälle att i några fall konstatera.¹ Men såsom arbetet nu föreligger, har det under alla förhållanden en ofantlig betydelse. Den historiska avdelningen är intressant och verkar eggande på forskaren, under det att de alfabetiska biografierna utgöra en handbok, som är oumbärlig för musikhistorikern och särskilt instrumentforskaren och museimannen. Även instrumentmakaren inom hithörande gebiet har stor nytta av arbetet, i det han med tillhjälp av dess biografiska data och avbildade sedlar utan svårighet kan utmönstra åtminstone de klumpiga och omöjliga äldre falska sedlar, som översvämma marknaden. Ja; var och en, som äger ett signerat sträng-instrument, kan här finna uppgifter om tillverkaren, eller, om så icke är fallet, kan han själv lämna bidrag till ökad kännedom om viol- och lutmakarna. Man bör sålunda vara Lütgendorff tacksam för hans stora forskargärning och vi svenskar särskilt därför, att han i sitt över hela världen spridda arbete ägnat ett sådant intresse åt det svenska musikinstrumentmakeriet och dess utövare.

D. F—d.

¹ Lütgendorff har även faksimile av en och annan sedel, betecknad som »Fälschung», och ur praktisk synpunkt vore det önskvärt, om dessa faksimiles antal ökades.

STRÅKHARPAN.

OTTO ANDERSSON: Stråkharpan. Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt. Sv. Tekologförs förlag. Sthlm 1921. S. 115—125. [Pris för hela boken: 20 kr.].

Då Otto Andersson 1909 inför internationella kongressen i Wien framlade sina studier om stråkharpan¹, väckte dessa allmän uppmärksamhet, enär vår kunskap om de äldsta stråkinstrumenten genom dem väsentligen utvidgades. Vad man förut visste om den s. k. stråkkantelen var ej mycket, och några slutledningar om detta instruments ålder och historiska betydelse kunde ej dragas ur de få omnämnanden, som tillfälligtvis gjorts i böcker och uppsatser². O. Andersson hade företagit flera resor och därunder uppsårat åtskilliga nya instrument och kunde med anledning av dessa bestämma stråkharpanns utvecklingshistoria. Även sammanställde han instrumentet med walesarnas crwth (fig. 1 b) och medeltidens rundlyra (fig. 2). Under de tolv år som sedan dess förflutit, har han forskat vidare och tillsammans med Juho Vaitinen³ upptäckt även typen med "mellanträ" liksom crwth. Andersson kan alltså nu fastställa tre typer:

A. Med smalt avlångt griphål vid högra sidan i övre ändan (fig. 3 a, b; 4; 9).

B. Med kvadratformigt griphål upptagande mitten av instrumentets övre del (fig. 1 a; 3 c, d, e).

C. Med det kvadratiske griphålet uppifrån och ned avdelat med en tvärså ("mellanträ") motsvarande griprådet å crwth.

En särform är slutligen det päronformade svenska instrumentet från Öja, Malungs skn, Dalarna (fig. 9 a) först om-

¹ Haydnzentenarfeier. III. Kongress d. intern. Musik-Gesellschaft Wien 25—29 Mai 1909. Wien & Lpzg 1909. S. 252—259.

² Se bl. a. C. Russwurm, Eibofolke II, Reval 1855, s. 118; G. Retzius, Finland i Nordiska Museet. Sthlm 1881 sidd. 121—123; B-ie, Ett musikinstrument fr. Dalarna, Fatab. 1906 s. 235—239. Det svenska Öjainstr. omtalas redan på 1870-talet av Södling i hans ms. om sv. folkmusik (Mus. Ak:s bibl.).

³ Gäveletär 1918 s. 131.

nämnt i Södlings historik över svenska folkmusiken, där det avbildas med anteckningen: "Funnet 18²⁵/₅69 av N. M. Mandelgren." Denne senare skänkte det 1875 till Nordiska Museet, vars föreståndarinna för musikavdelningen, fröken H. Boivie beskrev det i Fataburen 1906. Genom Södlings förmedling erhöi Hammar (antagligen före 1875) i Stockholm en kopia (fig. 8), med vars samlingar den sedan antagligen kommit till Tyskland.

Alla stråkharporna spelas på så sätt att strängen, som ligger direkt över utsnittet (närmast vänstra handen, som håller instrumentet), förkortas med naglarna, varvid handen således hålles halvt slutet (jfr fig. 6). De andra strängarna, vilka ligga i samma plan som spelsträngen, klinga med hela tiden som ett slags brumbas.

De här meddelade avbildningarna utvisa även ett högst primitivt sätt att fästa strängarna nedtill vid en träpinne, som hålles fast med band (fig. 9 c).

Ett ålderdomligt drag är även, att strängarna å de primitivare instrumenten är av hästhår — "ein untrügliches Zeichen hohen Alters", säger Sachs på tal om guslen, som även har samma strängmaterial (Instr.-kunde s. 124). Sachs nämner även, att dylika strängar förekomma hos stråkinstrumenten i norra, mellersta och södra Asien. Yngre instrument ha sedan alltid metalltråd, något som även förekommer överallt i Asien.

Man har hittills antagit, att stråkharporna hör direkt till rundlyrorna, och Andersson påpekar även 1909 flera former av dessa, vilka kunna räknas vara närstående. Att verkligen det nordiska instrumentet framgått ur medeltidens västeuropeiska runda lyragestalt torde dock vara i hög grad osannolikt. Utgå vi ifrån Anderssons typ A som äldst och B, C som yngst, visar det sig, att de rundlyran mest närstående finnas sist i utvecklingsserien, under det att just i början (jfr t. ex. fig. 4 och 9 b, c, med fig. 1 b och 2) divergenserna äro påtagliga. Två instrument som i början ej alls likna varandra, ha under utvecklingens gång kommit varandra nära och till sist sammanfallit i enda: crwth (fig. 1 b).

Fasthåller man vid rundlyran som grundformen, måste man söka andra äldre instrument tillhörande samma grupp, vilka ej ha den direkta västeuropeiska (engelska) rundade gestalten med liten obetydlig resonanslåda, resp. resonansplatta. Den gamla germanska "roth" (fig. 1 c) synes då erbjuda vissa be-

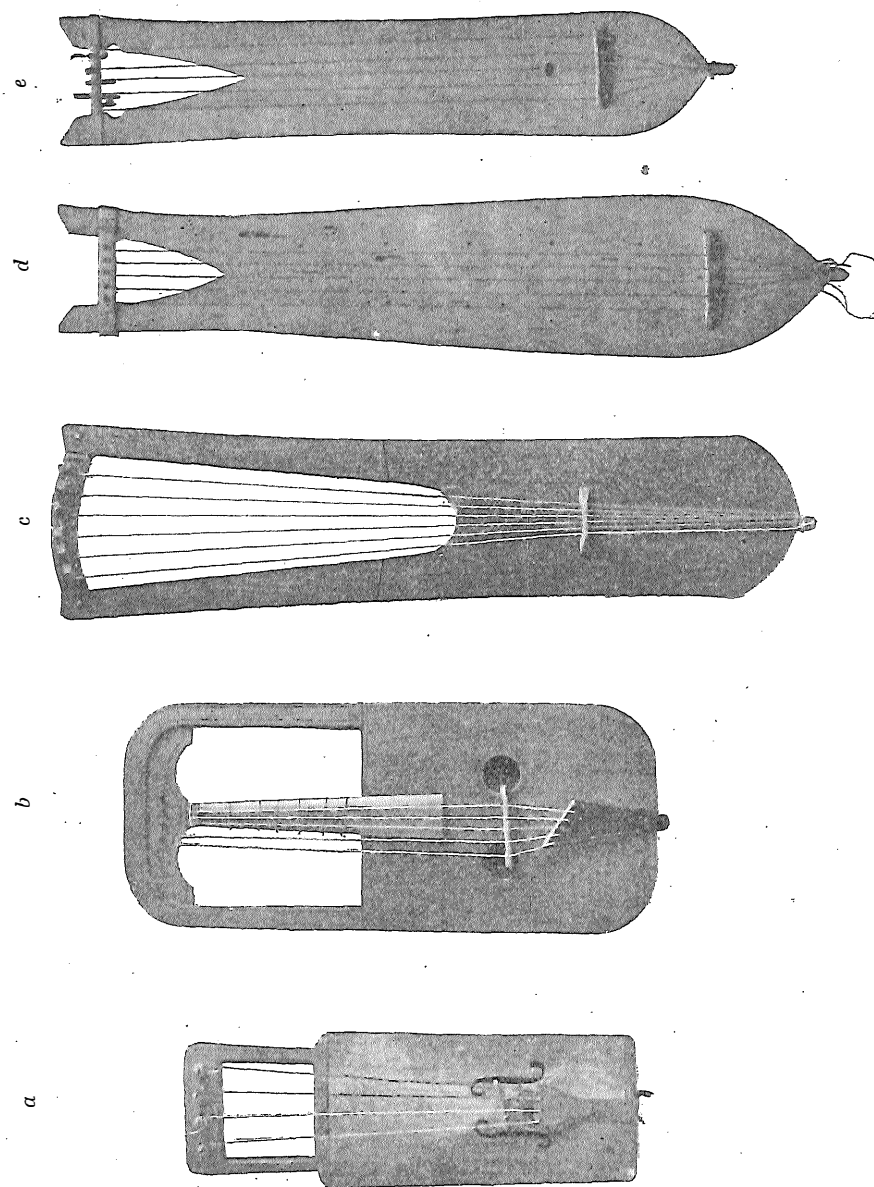

Fig. 1. Medeltida lyrformer.
a Stråkharpa av B-typ; b valesisk crwth; c forngermansk roth; d, e ostjaltiska instr. — a, b, c i Musikhist. Museet, Sthlm (b, c efter b.), d, e i Etnografiska Museet, Sthlm.

röringspunkter. Men även andra finnas. Sachs säger om cittran utan gripbräde (Instr.-kunde s. 132): "Sannolikt på bysantiskt område — kanhända genom slavisk påverkan — antager

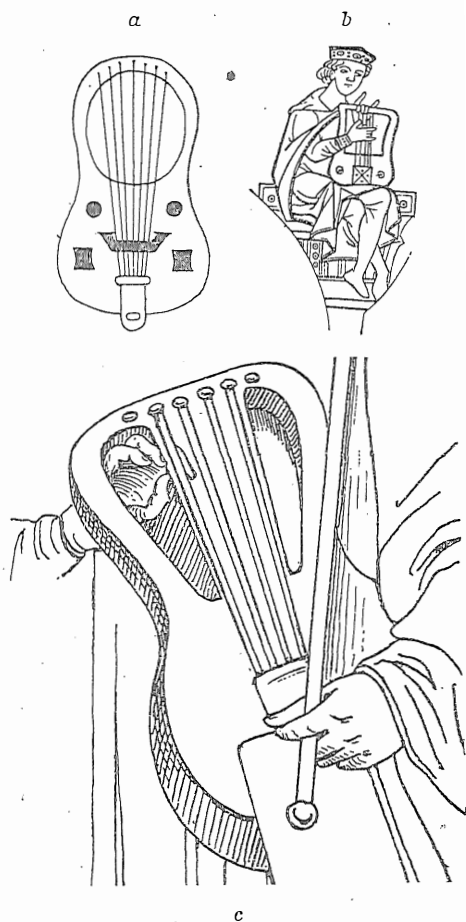

Fig. 2. Rundlyror från medeltiden. a) Anglosaxisk rundlyra; teckning i Ms. Harl. 2804 Br. Museum (13. årh.); b) teckning i ett Missale 1239; c) skulptur på Gyllene porten i Freiberg (12 årh.).

sig högst intressanta: den båtformiga, mot oket långsamt avsmalnande, kroppen, den avlånga gestalten (bredd och längd i proportion 1 : 5) och strängarna, (av växtfiber eller snöre å exemplaren) som föras över stall; men allra viktigast dock sättet att spänna

den antika kitharanen resonansbotten längs ryggsidan och låter den egentliga kroppen krympa samman; förmodligen hade den redan förlorat det gamla dubbelsidiga spelet.¹ Följer man denna ledtråd, visar det sig, att den antika lyran under medeltiden utvecklats på två sätt: den ena med allt mera rundade former, så att den till sist västerut i Europa (mest i England) blivit nästan cirkelrund (se fig. 2); den andra av allt långsmalare form, med bredare ända vid oket och avsmalnande nedåt. Rottan är ett gott exempel på denna utvecklingsform (fig. 1c). Det finnes emellertid även ett annat instrument, som helt säkert är av medeltida ursprung. Bland F. A. Martins asiatiska samlingar i Etnografiska Museet finnas tvänne ostjakiska instrument, vilka avbildas i Martins 1897 (Sthlm) utgivna planschverk *Sibirica* (fig. 1d, e här). Båda äro var för

strängarna vid oket, vilket på det mindre exemplaret (fig. 1e) sker på samma sätt som å den abyssinska lyran med tvärpinne, på det större (fig. 1d) däremot med träskruvar, ned-

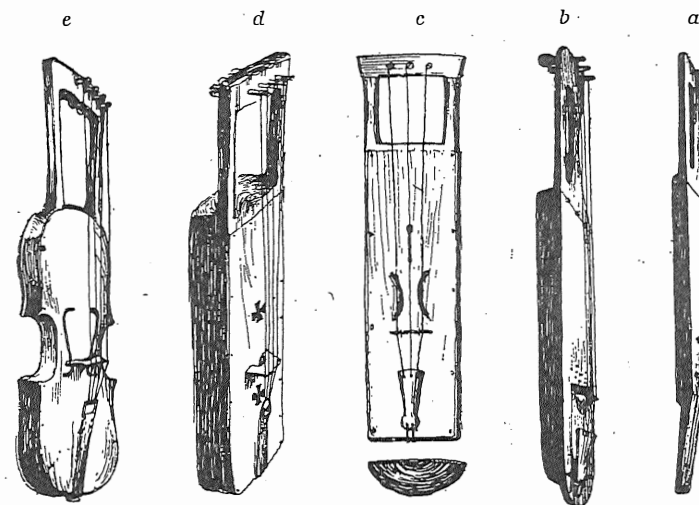

Fig. 3. Stråkharpor i Etnogr. Museet i Helsingfors. a, b av A-typ; c-e av B-typ. (III. Kongr. Wien).

ifrån instuckna i oket. Måtten å instrumenten äro: 112 × 22 och 131 × 27 cm. Martin kallar dem *dombra* och sedan inom parentes *narkas jouch*.¹ Den långa välvda ryggsidan å stråkharpans fig. 9 här erbjuder till jämförelser med ostjaklyran.

Steget är ej långt till stråkharpans A-typ, men dock finnas alltför många olikheter för att man utan vidare skulle kunna antaga detta finsk-ugriska instrument som prototypen: det breda trekantiga hålet nedanför oket liknar mera den utvecklade öppningen å typ B, den spetsiga nedre delen och icke minst de många strängarna, vilka liksom de västeuropeiska rundlyrorna äro 5 — allt låter oss tvivla på, att ostjakernas lyra ensamt varit grundtypen, även om det kan antagas, att formen varit känd i Europa under tidiga medeltiden.

Sachs lät emellertid den grekiska kitharan så småningom

¹ A. Ahlquist (Über die Sprache d. Nordostjaken, Hfors (1880 s. 107) har formerna *naras* = Spiel, Musik; *naras-jux* = Musikholz. — M. beskriver även (s. 16 f.) en del danser, som utfördes under sång och ackompanjement av »dombran».

övergå till cittra utan gripbräde. Ett sådant mycket ålderdomligt citharinstrument av liknande långsmal form som den germanska röttan och östjakiska lyran finnes verkligen på isländskt område i 'fedlan', vilken nu genom Mathias Thordarson fått en utförlig beskrivning¹. Före honom har instrumentet varit föremål

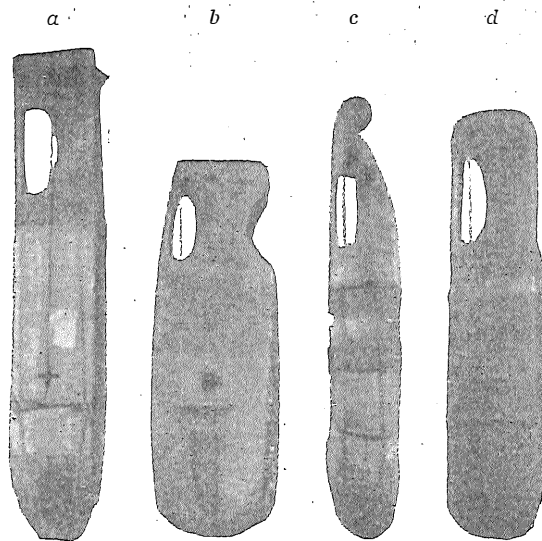

Fig. 4. Stråkharpor av A-typ
i Etnografiska Museet i Helsingfors (III. Kongr.
Wien).

för en grundlig undersökning av Bjarni Torsteinsson². Efter denne senare har spörsmålet blivit vidare belyst av Erik Eggen i Norges Musikhistorie I, 81 ff. Efter dennasistnämnda källa citerar jag följande (se fig. 6):

»Felaeren avlangkasse, med sider, ender og bund (d. v. s. lok, da den som paalangeleiken vender op). Sidefjælene og bunden er av svært tynde fjæler; kassen er omtrent 78 cm. lang, 14 cm. bred i den ene ende og 17 cm. i den andre, og 14 cm. dyp. Denna kasse blir alltid snudd op ned naar man spiller (saa at bunden kommer i veiret: den blir herefter kaldt lok). Op fra lokket tæt ved den bredere ende staar to runde trænegler, 13 cm. høie, og de var sedvanlig dreiede; de laa ned gennem lokket et litet stykke ind i fela træet ved tverstykket; de stod i en afstand paa ca. 7 cm.; der var et lite hul gennem dem øverst oppe. Paa utsiden av det andre endestykke var der 2 nagler med 7 cm. mellemrum. Der var 2 strenger paa den, som begge var fast surrede till hver sin av disse nagler, og saa gik strengene op over kanten som var en smule høiere end loket, og videre paa skraa op til den øvre ende av træneglene ved den andre enden og gennem hullet der. De stemtes ved at dreie disse nagler og surre strengene om dem. — Med fela fulgte en liten, ut-skaaren, tynd fjæl ca. 14 cm. lang og 4—5 cm. bred; denne presset man ind under begge strenger, saa nært op til den smale ende av fela, at strengene holdt fjælen fast. Derved blev den tonende del av strengene noget forkortet, og tonen

¹ Árbók hins íslenska foonleifafélags. Reykjavík 1919. Om den nu bevarade fyrsträngade fedlan i Reykjavíks museum se A. Hammerich i Det danske Kunstindustrimuseums Virksomhed 1920:—21, s. 132 f.

² Íslenzk ájóðlög, Kphn 1909 s. 67—72.

följelig förhöiet. Strengene var som regel av messingstråad, stundom av stål og stundom av sølv, og temmelig tynde. Der fulgte en bue av taglhaar, som man strøk paa strengene med; den blev indsat med harpiks. Strengene blev begge stemte i samme tone och saa høit som man trodde de taalte. — Den spillende snur fela slik at den brede ende kommer til venstre og den smale ende — med den lille fjæl — til høire. Man holder buen i den høire haand og stryker paa en av strengene eller paa begge, paa venstre side av den nævnte fjæl (som ofte kaldes 'brettet'). Venstre haands fingrer frembringer 'noterne' (de forskjellige tonehöider) paa den maate at man bøier haanden halvt igjen mellem felelokket og den streng som er spilleren nærmest; haandbaken vender ned. Saa støtter han 'ryggen' paa det forreste led paa tommelfingeren op mot strengen og berører den dertil med de øvrige fire fingre saaledes at negleryggen slaar paa strengen — avvekslende, eftersom melodien kræver det. Enkelte brukte ogsaa fingerkjødet ved negleroten til at gi tonerne med. Ikke sjelden hænder det, at den spillende maa flytte tommelfingeren borte efter strengen, dersom melodien har stort toneomfang. Man lot som oftest fela staa paa et bord under spillet, og man spilte staaende eller sittende. Men der var dem som foretrak at sætte den paa en fjæl paa sine knær¹.

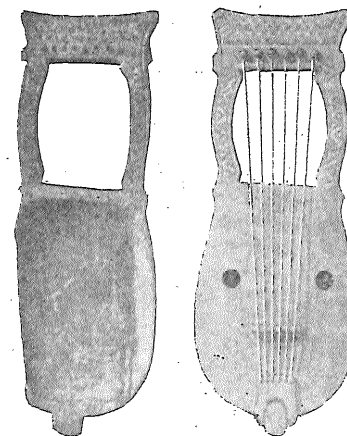

Fig. 5. Rundlyra från Kravik,
Numedalen. 1300-talet.

Till vänster orig. i Norsk Folke-museum; t. h. rekonstruktion
(Norges usikhist.)

Eggen sammanställer sedan denna primitiva tvåsträngade fedla med ett Trondhjemsinstrument (1100-talet), vilket av Andersson bestämts till en stråkharpa (fig. 7). Enligt Eggen skulle Trondhjemsfedlan antagligen ha haft fyra strängar. Handgreppet kan den norske författaren ej direkt tolka utan antager, att bilden visar greppet omkring strängen. Det torde dock vara riktigast att med A. antaga, att en utskärning i lådan förekommit. I övrigt torde även E. ha rätt, då han sammanställer Trondhjemsfedlan med den isländska. Angående sättet att förkorta strängen med naglarna

¹ Torsteinsson s. 69 f. — Den isländska fedlan har rönt stark inverkan från langspilet, som även spelas med stråke men har gripbräde under en sträng (mycket primitiv form med raka långsidor i Nord. Museet nr 35, 179; i övrigt rätt lik den hos Hammerich avbildade fedlan). Motsvarighet till langspilet är i Norge knäppinstrumentet langleik men ännu primitivare drag utvisar den finska kanteleharpan nr 11,081 i Nord. Museet (l. 69:5; br. 8:3, dj. 4:5 cm.), vilken är avbildad hos Retzius s. 123, fig. 89). Den spelas med stråke liksom langspilet och fedlan.

citerar E. därjämte en isländsk gåta om fedlan: "Man vänder handryggen till henne".

Då det gäller jämförelser mellan den isländska fedlan och stråkharporna må först anföras några siffror på storleksförhållandena. A. säger, att det primitivaste instrumentet av A-typ

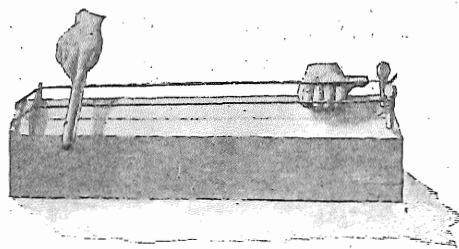

Fig. 6. Rekonstruktion av inländsk fedla (Norges Musikhist.).

(fig. 3 a) är 54 cm. långt och 10–12 cm. brett. B-typen har enligt uppsatsen 1909 den ungefärliga längden 54 cm. och bredden 16–18 cm. Den längsta stråkharporna av A-typ (fig. 4 a) är 74 cm. lång och 3 bred. Det svenska Öjainstrumentet (fig. 8 och 9 a) mäter resp. 78 och 30. Stråkharporna n:r 11,079 i

Nord. Museet (av A-typ fig. 9 b, c) är 66 × 15 × 9,5, n:r 114,366 s. museum (av B-typ) 53 × 15,5 × 6,5. Längden varierar således mellan 54 och 78, bredden 12 (10) och 18¹. Jämföras nu dessa mått med ovan citerade om fedlan, finnes såväl rörande längd som bredd vissa likheter. Fedlans längd var 78 cm. eller lika med Öjainstrumentets; bredden 14–17 stämmer även med medellängden hos stråkharporna. Särskilt intressant är att jämföra fedlans mått med det mycket primitiva nästan helt rektangulära instrumentets med storleken: 74 × 13 (fig. 4 a).

Det enda, som ej alls stämmer överens, är djupleken. Stråkharporna äro först mycket låga och bli även i sin mest utvecklade form knappast djupare än en vanlig violin. Fedlan har ända till 14 cm. eller nära det dubbla. Detta kan dock bero på en tillfällighet. De mera utvecklade fedlorna (se t. ex. Nord. Mus. mycket primitiva instr. n:r 35,179) äro betydligt grundare.

¹ H. G. Porthan, vilken väl är den förste som omtalar stråkharporna, skiljer mellan en större, 2 alnar lång och 1 aln bred, och en mindre hälften så stor. Han nämner först kantelen, varefter han fortsätter om finnarnas två andra instrument: Aliud sitharæ genus, vel barditon, *Harpu* nostris vocatum, nomine a Svecis mutum, tribus chordis orichalcinis ornatum, super quæ plectrum setis equinis constans (*stråke*) ultro citroque ducitur. Tertii generis, *Jouhi-Kandele* dicta, huic fere similes, sed duplo minor, chordisque tribus e setis equinis tensa, plectro a eundem morem tangitur. — Diss. de poësi fennica. IV. Aboæ 1778 s. 78 f.

En viktig punkt i jämförelsen mellan fedlan och stråkharporna är att båda ha strängförkortning med naglarna. Detta spelsätt är det helt säkert som låtit våra förfäder få den idéen att göra ett hål i lådan för att härigenom underlätta dels själva strängförkortningen dels möjligheten att fasthålla instrumentet på knäet vid spelet. Emellertid är strängförkortning med naglarna ej något blott i Norden förekommande bruk. Det omtalas även hos andra folk och först 1545 av Martin Agricola i hans *Musica instrumentalis deutch* (nytryck s. 204). Han beskriver en polsk giga (Geige även kallad "kleines Handgeiglein"¹) på följande sätt:

Fig. 7. Stensulptur från korvälvningen i Trondhjems domkyrka (12. årh.) (Norges Musikhist.)

Weiter wil ich dir anzeigen
Das ander geschlecht der Geigen
Welche im Polerland gemein sind
Drauff die seiten gestimmt die quint.
Und werden auff ein ander art
Gegriffen (dann wie vor gelart)
Mit den negeln rürt man sie an
Drumb die seiten weit von ein stan.
Mich düncket sie lauten gantz rein
Auch das sie viel subtiler sein
Künstlicher vnd lieblicher gantz
Dann die Welschen mit resonantz.

Detta polska instrument synes närmast ha liknat den båtformiga pochetten. Instrumentet med de tre strängarna stämde i kvint har sedan blivit en vanlig fyrsträngad violin. Emellertid framlyser i en senare beskrivning av Daniel Speer 1687², att den polska gigan även stämde som tvåsträngad tvåkörigt instrument: "Es pfleget auch im Pohlen theils Musicanten ihr Violin mit doppelten Quinten in gleichem Ton (so sie in einem Griff, um stärke Kern Schalls willen beziehen) zu gebrauchen,

¹ Om denna polska "giga" se vidare A. Simon, *Polnische Elemente in der deutschen Musik*, Zürich 1916, s. 20 ff.

² Cit. hos A. Simon s. 31.

doch müssen solche zwei Quinten in rechter proportion neben einander gelegt werden dann um dess Greifens willen müssen sie nicht weit von einander kommen, und dennoch auch dergestalt gerichtet seyn, dass jede ihren Ton gibt“.

Denna säregenhet kan möjligen ha berott på ett gammalt minne av ett tvåsträngat stråkinstrument.

Förkortningen av strängen med nagel återkommer även vid balkanfolkens (speciellt serbernas) ensträngade stråkinstrument *gusle*, och Sachs kallar detta eine altslavisch-westasiatische Gewohnheit“ (Instr.-kunde s. 168). Även erinrar han om flageoletspelet vid marintrumpeten såsom utvecklat ur det hos slaviska folk vanliga sättet att förkorta strängen med naglarna (s. 157).

Den polska gigan hade päronform, och det torde härvid även kunna hänvisas till Öjainstrumentet (fig. 8 och 9 a) med dess tre strängar av liknande gestalt. Gigan torde för övrigt även återkomma i den svenska träskofiolen (jfr t. ex. Nord. Mus. n:r 105,474). A. anför enligt Vaittinen, att den tresträngade stråkharpans stämts: a^1 — d^1 — g^1 . Denna stämning synes ha varit

Fig. 8. Öjainstrumentet. (Hammers kopia).

den ursprungliga vid alla de på slaviskt område förekommande tresträngade instrumenten. Den polska gigan stämdes enl. Agricola i kvinter (d^1 — a^1 — e^2). Samma stämning återkommer vid vundernas husle. Tänkes d^1 uppflyttad en oktav erhålles samma stämning e^2 — a^1 — d^2 . Att denna verkligen varit den ursprungliga framgår därav, att skruvarna ligga på skruvbrädet i följande ordning: o^0 . Den mellersta — den längsta — strängen har därvid varit den lägre¹. Så är direkt förhållandet med sydslavernas och balkanfolkens (päronformade) *vijalo*², ett instrument, som

¹ Å stråkharpans fig. 9 b i Nord. Museet ligger mellersta skruven något högre.

² Må det här tillåtas mig att rätta en uppgift i min bok Allmän Musikhistoria s. 145, där namnet 'machete från Madeira' bör ändras till 'vijalo från Serbien'. Felbenämningen berodde på en oriktig beteckning i acc.-kat. i Musik-

jag skulle vilja i viss mån sammanställa med den polska gigan. Sachs söker även en förbindelse mellan det polska instrumentet och ryssarnas *gudok* (Instr.-kunde s. 169), vilket enl. samma förf:s Reallexikon är ett rebecartat stråkinstrument (alltså av

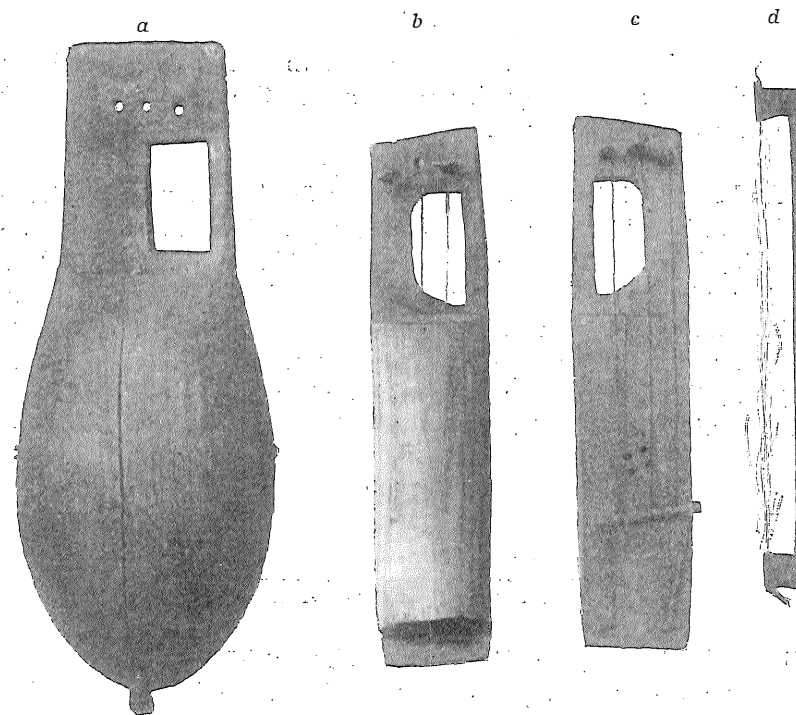

Fig. 9. Stråkharpor från Nord. Museet, Sthlm.
a Öjainstrumentet; b, c, bak- och framsida av n:r 11,079 från finska Karelén; d stråke till s. instr.

vijalotyp) med tre strängar stämda i grundton, kvint och duodecima. Nedflyttas duodeciman en oktav, något som väl bör ha varit det normala, erhålles den vanliga kvint-kvartstämningen. Gudok tyckes för övrigt kunna med avseende på spelsättet hänföras till stråkharpans klass. Sachs säger nämligen, att högsta strängen anger melodien, under det att de båda andra klinga oförändrat med. Vid spelet stödes instrumentet mot bröstet eller knäet.

hist. Museet. Den avbildade vijalon är ett praktexemplar skänkt av Kristina Nilsson de Casa Miranda.

Under det att således flera analogier kunna sökas mellan stråkharpan och de slaviska folkens instrument (samt de finsk-ugriska ostjakernas i Asien), äro förbindelserna västerut (från Norge räknat sydväst) mycket få. Jag kan här blott anföra A:s citat ur Galpins Old Engl. instr. of Music rörande ett instrument i Wales: "A crwth exhibited at Bangor about the year 1860 had only a small hole on the lefthand side of the fingerboard sufficiently large to allow the thumb to pluck the two open strings" (s. 78).

Anderssons intressanta forskningar äro som synes av utomordentlig betydelse för kännedomen om stråkinstrumentens utvecklingshistoria och de belysa ej blott Nordens ålderdomliga former utan även hela Europas. Då de en gång slutförts, måste måhända alla de nu gällande teorierna om stränginstrumentens äldsta typer hos de germanska folken helt omläggas. Stråkharpan är helt säkert ett instrument, vars anor gå tillbaka till den första kristna tiden i Norden.

T. N—d.